

### **ТЕМА 7. Методика „Кінетичний малюнок сім'ї”**

Проведення тестування. Грунтовний аналіз малюнку, характеристика основних симптомокомплексів. Можливості використання методики в клінічній психології. Загальні висновки.

Методика „Малюнок сім'ї” є однією з найпоширеніших серед малюнкових проєктивних тестів. Одним із перших докладну схему проведення дослідження та інтерпретації результатів запропонував В.Вульф у 1947 р. Подальше удосконалення було здійснено Л.Корманом (1964) та Р.Бернсом і С.Кауфманом (1972). У радянській психодіагностиці найбільш відомі роботи А.Захарова (1977), Г.Т.Хоментаскаса (1985).

**Мета:** Діагностика внутрішньородинних відносин.

Тест допомагає виявити ставлення дитини до членів своєї родини, те, як вона сприймає кожного з них та свою роль у родині, а також ті взаємовідносини, які викликають у неї тривожні та конфліктні почуття.

Ситуація в родині, яку батьки оцінюють позитивно, може сприйматися дитиною цілком протилежно. Дізнавшись, яким вона бачить навколишній світ, родину, батьків, себе, можна зрозуміти причини виникнення багатьох проблем, які є у дитини, та ефективно допомогти їх вирішити.

**Матеріали:** Стандартний аркуш паперу (А4), простий олівець (переважно м'який), гумка.

#### **Можливі варіанти інструкції:**

1. Намалюй свою сім'ю (15-30 хв.).
2. Намалюй свою сім'ю, де всі зайняті звичайною справою.
3. Намалюй свою сім'ю, як ти її уявляєш.
4. Намалюй свою сім'ю, де кожен член сім'ї зображений у вигляді фантастичної неіснуючої тварини.
5. Намалюй свою сім'ю у вигляді символу, образу, який виражає особливості саме вашої сім'ї.

#### **Процедура проведення:**

Під час індивідуального тестування слід відмічати в протоколі послідовність намальованих деталей, паузи довше 15 секунд, витирання деталей, спонтанні коментарі дитини, а також емоційні реакції та їх зв'язок зі змістом малюнка.

#### **Питання після процесу малювання:**

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять і хто запропонував це заняття?
4. Їм весело чи сумно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто найбільш нещасний? Чому?
7. Хто не намальований і чому?

Якщо на останні два запитання дитина відповідати не хоче, не потрібно від неї цього вимагати.

Із бесіди з дитиною також можна дізнатися:

- а) чия родина намальована нею на малюнку - її самої, будь-якого товариша чи вудманого героя;
- б) якщо брати кожного персонажа окремо, то якої він статі і яка його роль у родині;
- в) хто з них найприємніший і чому, кому надає перевагу сама дитина з усіх персонажів і чому,
- г) якщо хтось із дітей веде себе погано, як він буде покараний.

#### **Ситуації (для додаткового опитування):**

1. Уяви собі, що ти маєш білети в цирк, кого би ти взяв із собою?
2. Уяви собі, що хтось захворів, хто це?
3. Залежно від віку: ти будеш із конструктора будинок (шиєш платтячко) і в тебе не виходить ця робота, тобі потрібна допомога, кого ти покличеш?
4. Ти маєш деяку кількість квитків, а саме: на один менше, ніж є членів сім'ї. Хто залишиться вдома?
5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів; з ким би ти хотів там жити?
6. Ти отримав у подарунок цікаве лото. Вся сім'я сіла грати, але вас на одного більше, ніж потрібно для гри. Хто не буде грати?
7. Ви зібралися на прогулянку автомобілем, але місця на всіх не вистачило. Кого ти хто залишив би вдома?

Наступні підходи до інтерпретації взаємно доповнюють один одного і можуть бути використані психологом одночасно.

#### **Метод Л.Кормана**

**Інструкція:** „Намалюй якусь сім'ю так, як ти її уявляєш. Якщо бажаєш, можеш додати до малюнка інші деталі”

## Інтерпретація Структура малюнка

У раціональних натур переважають ізольовані фігури, які не входять між собою в контакт, у той час, як найбільш чутливі діти схильні малювати сім'ю з великою динамікою, наприклад зайняту якоюсь діяльністю, сім'ю, що перебуває в русі.

### **Найбільш привабливий персонаж**

Такого персонажа можна виявити за наступними ознаками:

- ◆ найбільш значимий персонаж малюється першим, причому першим зліва, на першому плані;
- ◆ він вищий і крупніший за інші персонажі;
- ◆ виконаний з великою любов'ю, кожна деталь завершена;
- ◆ інші фігури повернуті в його бік і дивляться на нього.

Найбільш близького до дитини члена сім'ї можна впізнати за її одягом, який вирізняє її від інших членів родини, але подібний до одягу персонажа, з яким ототожнює себе дитина. Зазвичай це один із сиблінгів (брат або сестра), з яким у неї склалися добрі відносини.

### **Найменш привабливий персонаж**

Такий персонаж на малюнку найменший серед усіх, малюється останнім і знаходиться збоку від інших фігур, немов би забутий усіма. Цей персонаж може бути наприкінці роботи перекреслений кількома лініями або стертий гумкою.

### **Взаємне розташування персонажів**

Слід звернути увагу на таке питання: чи існує взаємозв'язок між тим, що намальовала дитина, і реальним життям сім'ї. Якщо два персонажі намальовані один біля одного, це не варто інтерпретувати інакше, як сприйняття дитиною їхньої особливої близькості, якій дитина надає значення і яка може відповідати чи не відповідати дійсності. Якщо на малюнку сім'я в повному складі і зі з'єднаними руками або ж усі зайняті однією справою, це означає згуртованість і включеність дитини в цю сім'ю.

На низький емоційний рівень сім'ї вказує роз'єднаність її членів. Якщо якийсь персонаж, цінимий чи ні, віддалений на малюнку від інших фігур, це може означати дистанцію, яку дитина помічає в житті і підкреслює.

Іноді дитина малює себе більш яскраво і детальніше, ніж батьків, які ніби є її фоном. Такі малюнки часто проявляють ставлення дитини до самої себе, як до надто важливої, унікальної особи. Це може бути пов'язано з тим, що батьки, будучи незадоволені собою, життям і навколишнім світом, прагнуть реалізувати свої надії через свою дитину, ставлячи себе на другу позицію щодо неї. Якщо дитина малює себе більшою або на рівні з іншими, це виявляє її змагання за любов, увагу; схильність до егоцентризму.

Дуже маленька, безвольна фігурка в оточенні батьків, в якій дитина визнає себе, може виражати її беззахисність, потребу любові, піклування про неї (часто це спостерігається в сім'ях із однією дитиною). Така дитина почуває себе слабкою і навіть може зловживати цим, маніпулюючи батьками і постійно вимагаючи від них допомоги і уваги.

Якщо дитина малює себе осторонь інших - відчуженість.

Фігура дитини, яка розташована поряд із фігурою батька, вказує на сильне почуття суперництва та бажання дитини зайняти таке ж авторитетне і стійке місце в сім'ї, як і батько. Кіт, що намальований поряд з одним із членів сім'ї (якщо, звичайно, в домі нема ніякого kota), говорить про бажання більшої любові і прив'язаності з боку намальованого поруч з котом персонажа.

Якщо сиблінг намальований між батьками або впритул до них, це свідчить про ревності до нього, якщо ж між сонцем (іншим джерелом світла) і автором – про конкурентне ставлення.

### **Батьки**

Зазвичай батьки малюються парою, батько вищий зліва, мати нижче і справа, за ними слідує інші фігури в послідовності значимості. При неврозах: у хлопчиків цей порядок не змінюється, дівчата ж ставлять на перше місце матір, сприймаючи її позицію як домінуючу. Дитина, що живе з одним із батьків, але зображує їх разом, виражає таким чином своє бажання того, щоб їх союз повернувся. Якщо дитина малює одного з батьків, з яким живе, це означає прийняття нею реально існуючої ситуації.

У тому випадку, коли в стороні намальована фігура одного із батьків тієї ж статі, що і дитина, то це можна інтерпретувати, як бажання дитини бути з батьком (у випадку із дівчинкою), або з матір'ю (у випадку із хлопчиком). Ревності, викликані Едиповим комплексом, являються нормальним явищем у дитини до досягнення нею періоду статевого дозрівання. Інший малюнок (фігура дитини і батьків протилежної статі віддалені одна від одної) може розглядатися як порушення, хоч і не значне. Інколи мати, яка для стороннього спостерігача і в своїх власних очах виглядає турботливою, високоморальною, люблячою, для дитини є психотравмуючим фактором, оскільки сприймається нею як людина, що подавляє, не дозволяє дитині бути самостійною. Якщо у дитини склався образ одного з батьків, як домінуючого, агресивного, пригноблюючого, то вона схильна надавати цій фігурі більших розмірів порівняно з фігурами інших членів родини, не враховуючи їх реальних фізичних розмірів. Якщо один із батьків сприймається загрозливо, то його образ доповнюється великими руками, коли ж навпаки - маленькими або малюється взагалі без них.

## Ідентифікація

Дитина здатна відносно просто ототожнювати себе із зображеннями і персонажами. Персонаж, в якому вона себе визнає, найчастіше її віку, статі і розташований згідно віковому порядку в сім'ї.

Окрім цього, вона може ототожнювати себе з іншим персонажем: батьком, матір'ю, старшим чи молодшим братом. Ототожнення з батьками своєї статі співпадає з реальною ситуацією і бажанням мати стосунки переважно із батьками протилежної статі. Ототожнення зі старшим братом, незалежно від статі дитини, також є нормальним явищем, особливо при великій різниці у віці. Зверніть увагу на інший факт: дитина може ототожнювати себе із додатковими персонажами, які не входять у склад родини.

Коли дитина включає у малюнок найменш цінним персонаж, це не означає, що вона не ототожнює себе з ним, не стає на його місце. Цієї помилки припускаються часом навіть психологи, думаючи, що дитина може ставити себе на місце лише чітко виведених, завершених фігур. Саме тут відкривається проблема: дитина, що ототожнює себе з ізольованим від усіх персонажем, не чітко намальованим або стертим, має великі труднощі і напругу у взаємовідносинах із сім'єю і самою собою.

### Наявність чи відсутність того чи іншого члена сім'ї

Якщо сім'ю намальовано у повному складі - це ознака емоційного благополуччя сім'ї. Якщо на малюнку зображений неповний склад сім'ї, то це може означати незадоволення сімейною ситуацією, наявність негативних контактів на емоційному рівні, навіть агресивність.

Випадки зменшення складу сім'ї на малюнку можна пояснити тим, що дитина не малює тих, хто для неї найменш емоційно привабливий, або тих, з ким у неї існують конфлікти в сім'ї. На питання, чому ця людина не намальована, дитина дає відповідь захисного характеру: "Не вистачило місця", "Забув", "Погано вийде" тощо. Замість цих людей інколи дитина малює якихось тварин або пташок.

У випадку, коли на малюнку взагалі немає людей або коли зображені люди не пов'язані з сім'єю, це може свідчити про деякі травматичні переживання. Іноді в малюнках дітей, яким із тих чи інших причин довелось розлучитись зі своїми батьками, не зустрічається жодного члена сім'ї. Для них типово малювати детально дім - символ сім'ї (на який дитина дивиться з ностальгічним і прихованим бажанням), сонце - символ материнської любові і піклування. Цими символами виражається значимість для дитини родини, тих відносин, які існували. Відсутність людей Також можна припустити високий рівень тривожності, відчуття небезпеки або відчуженість, навіть аутизм, відчуття покинутості, непотрібності в авторитарній сім'ї.

(Слід пам'ятати, що при цьому також імовірна *відсутність контакту психолога з дитиною.*)

Діти з почуттям неповноцінності або відчуттям відсутності спільності часто не малюють себе на малюнку взагалі („мене тут взагалі не помічають”, „мені складно знайти своє місце”, „ я не прагну проявити себе тут”). Якщо дитина малює себе останньою, то це свідчить не про сором'язливість, а про занижений статус. Це особливо значимо, якщо всіх інших персонажів розташовано в хронологічному порядку (за старшинством) і автор малюнка не є наймолодшим із них. Якщо дитина не малює себе або малює тільки себе, це свідчить про відсутність відчуття приналежності до сім'ї, емоційний дискомфорт, відчуженість.

Якщо дитина малює тільки себе, то це пояснюється в залежності від того, як вона це робить. Якщо вона прикрашає образ на малюнку великою кількістю деталей або зображення дуже велике, то їй властиві егоцентричність, істероїдні риси характеру. Якщо малюнок дуже великий і з темним фоном - ознака відчуття покинутості, іноді - аутичних тенденцій.

У тому, що дитина на малюнку збільшує склад сім'ї, проявляються незадоволеність психічної потреби у кооперативних, рівноправних зв'язках; потреба бути в товаристві інших людей; бажання зайняти батьківську позицію оборони слабших і в той час керувати іншими дітьми (менші діти, тварини, птахи на малюнку); потреба в людині, з якою дитина мала би емоційний контакт; також це може бути пов'язано з руйнуванням емоційної цілісності сім'ї, помстою батькам за відчуженість, ревнощами до одного з батьків.

Єдині у сім'ї діти дуже часто включають до свого малюнка двоюрідних сестер та братів, котів та собак тощо. У цьому виявляється недостатність близького спілкування з іншими дітьми і потреба мати постійного супутника в іграх, з яким можна було би спілкуватися на рівних.

Занепокоєння, тривожність проявляється у дитини так само, як і у дорослого, як страх перед уявленою суб'єктивно значимою загрозою, що виходить із певного джерела, яке легко розпізнати на малюнку.

*Приклад.* Хлопчик ревнує до маленького брата, тому що йому дістається частина уваги батьків, але він стримує прояв агресивності, оскільки знає, що батькам це не сподобається. Він боїться, що його ревнощі будуть помічені. Яким буде малюнок цього хлопчика? Молодший брат просто буде відсутній на малюнку. Таким чином дитина знімає проблему, знищує її джерело. Він може також намалювати лише молодшого брата, виключивши себе із сім'ї, ототожнюючи себе із суперником. Звільняючи себе від сімейних зв'язків і ототожнюючи себе із молодшим братом, дитина одночасно відкидає наявність проблеми.

Тривожність і агресивність часто виникають і проявляються тоді, коли вони пов'язані з почуттям вини, яке примушує дитину малювати себе в образі малоцінного персонажа в оточенні великих звірів, що мають зовсім інше символічне значення, ніж образи маленьких і ніжних звірів. В одному із дитячих малюнків *вовк* був намальований між дитячим ліжком брата і персонажем, з яким вона ототожнює себе - це явне бажання „з'їсти” молодшого брата.

*Метод Р.Бернса*

**Кінетичний малюнок сім'ї**

**Інструкція:** „Намалюй всіх членів своєї родини, коли кожен зайнятий якоюсь справою, намагайся передати всі деталі, не поспішай і намагайся нічого не пропустити”

Після виконання малюнка під час бесіди попросіть дитину пояснити, якою справою, діяльністю займаються намальовані персонажі. Інші спостереження щодо послідовності малювання персонажів, місця їх розташування у зонах аркуша тощо, можна проводити, користуючись загальними правилами Метода Кормана.

### Інтерпретація

#### **Рух**

*Рухом* називається зображення енергії, форми почуттєвих відносин між персонажами: любов, страх, суперництво, залежність або, як це часто зустрічається, змішання усіх названих, а також і інших почуттів.

Типовою формою позитивного демонстрування цієї спільної енергії є гра в м'яч. Коли на малюнку з'являються персонажі, які зайняті подібною діяльністю, можна вважати, що дитина визнає існуючий між ними зв'язок особливого взаємного інтересу і водночас наявність суперництва, суперечки за вплив у сім'ї. Зверніть увагу, в кого знаходиться м'яч і як він розташований. М'яч, що розташований між двома або декількома персонажами, вказує на баланс любові і суперництва. М'яч, намальований біля голови одного із персонажів, означає, що дитина признає за ним активну вирішальну роль у динаміці сімейного життя. М'яч, що лежить або підстрибує біля ноги і не піддається контролю персонажа, означає, що енергія у суперництві розподілена нерівномірно, і дитина приписує цьому персонажеві неадекватну роль у сімейних відносинах.

Другий варіант зображення енергії спостерігається на малюнках із різними перепонами. Дитина, використовуючи символи в вигляді стіни, або дороги, або геометричних фігур, відділяє персонажів один від одного, але насправді ці символи означають більш глибоке відокремлення, що сприймається, як *ізоляція або обмеження* в міжособистісних відносинах. Особливо неприємні персонажі малюються в рамці, за шторою, сіткою або окремо від інших.

Отже, зображення між персонажами об'єктів, небезпечних для життя предметів (зброя, навіть іграшкова, а особливо ножиці чи столові ножі тощо) вказує на агресивність, існування проблем суперництва.

#### **Манера малювання**

*Манера* визначається способом використання дитиною аркуша паперу та персонажів, незалежно від їх тематичного значення. Типовою манерою малювання є поділ аркуша на квадратні чи прямокутні площини і заповнення їх за принципом коміксів, або використання інших прийомів, як, наприклад, ізоляція персонажа за допомогою предмета, що стосується його діяльності, - шнурка або стіни, яку фарбує батько, прасувальної дошки, якою користується мати. Коли в малюнок вводиться лише один персонаж, це означає, що дитина цей випадок, як особливий, як проблему, що відрізняється від інших.

Дитина, яка відчуває себе в сім'ї невпевнено, користується для передачі своєї невпевненості дуже простою технікою: під усіма фігурами вона проводить лінію, немов надаючи їм опори. Чим сильнішою є нестабільність в почуттєвих відносинах в сім'ї, тим більше дитина відчуває необхідність надати малюнкові сім'ї впевненої і надійної опори, часто у вигляді жирної лінії. Якщо, навпаки, дитина проводить лінію лише під одним персонажем, то, очевидно, почуття нестабільного, невпевненого стану є саме у цього персонажа, з яким дитина може ідентифікувати себе.

Метод „*заперечення*” використовується дитиною для „маргіналізації” персонажа, ізоляції його за допомогою розташування на полях аркуша або зачинення в квадрат. Такою технікою користуються більше сором'язливі діти, які зазвичай не проявляють агресивності щодо інших і намагаються бути в стороні. Про тривожність і стурбованість може свідчити і те, що дитина складає аркуш, аби розділити його на декілька частин за кількістю персонажів. Лінії, хмари чи дощ у верхній частині аркушу свідчать про тривожність чи страх через близьку небезпеку. При відчутті відторгненості, незадоволенні сім'я може розташовуватися на лінії основи аркуша.

Якщо дитина не виконує правил завдання, сформульованих на самому початку, і залишає фігури недомальованими або обмежується лише зображенням фігур, не зазначаючи їхню діяльність, а тільки показавши позу, це може свідчити про почуття тривожності, страху, депресії, які відображають захисну реакцію дитини щодо дослідження. В такому випадку варто відкласти виконання тесту на інший день.

#### **Символи**

Йдеться про елементи із двояким значенням - явним і прихованим, що вимагає інтерпретації. Це звичайні елементи, які на малюнку набувають зовсім іншого значення, що відрізняється від дійсного в реальному житті. Так, предмет у руках, підняті руки – символи „сили” персонажу.

Ми вже згадували про м'яч та прасувальну дошку щодо їх функцій, пов'язаних із діяльністю персонажів. Тут же, навпаки, йдеться про речі, які виконують функції безвідносно до кого б то не було із персонажів. Вони присутні, можна сказати, випадково, для заповнення пустоти на аркуші (що, втім, не зовсім випадково). Нижче наведено перелік деяких предметів і явищ, що символізують собою певний душевний стан дитини.

Якщо на малюнку з'являються джерела світла і тепла (вогнь, ліхтарик тощо), це потрібно інтерпретувати як підкреслений прояв бажання дитини мати наставника, людину, що вела б її по життю, а також потреба в теплі та любові, оскільки дитина відчуває слабкий її вияв з боку персонажа, який зображений із джерелом світла. Доволі часто зображується картина сімейного життя, де батько курить трубку, або розпалює вогнище, а мати прасує. Типовий також мотив величезного червоно-жовтого сонця на небі або засвіченої лампочки в кімнаті над головами.

Зображення бруду в усіх можливих варіантах (звалені в кучу брудні тарілки, купа брудного листа в саду, брудні плями на підлозі тощо) вказують на внутрішні переживання дитини через неприємні для неї моменти: внутрішньої дисгармонії, дій і поведінки, які викликають у неї почуття сорому та вини.

Вода, дощ, крига, зорі, холодильник і все, що стосується холоду, є прикметами депресивного настрою на даний момент або в потенціалі.

Про те ж саме свідчить малюнок, якщо дитина малює ліжка і лежачих на них хворих людей, або тих, хто спить, недвозначно ідентифікуючи себе з ними.

Символи суперництва - зображення спортивних ігор і будь-якого спортивного обладнання, а також комп'ютер. Те ж саме стосується зображень kota і собаки, особливо, якщо вони грають між собою. Квіти та метелики свідчать зазвичай про реальне чи бажане почуття спокою і безтурботності.

Кулі і повітряні змії, навпаки, відображають відчуття тиску, від якого дитина намагається втекти. Дитяче ліжко або грати вказують на агресивність, полонення, якщо так можливо сказати, можливо навіть по відношенню до молодшого брата: ліжко та грати є в дійсності символами позбавлення волі, покарання.

Агресивність передається також за допомогою зображення барабану, зброї, молота або просто глиби, а також диких звірів (наприклад, відвідування зоопарку), яких дитина поміщає за грати, тобто за бар'єр, за яким також перебувають маленькі діти.

Дорожні знаки відображають стримування емоційності, підкорення правилам, нав'язаним дитині, більшою мірою школою, ніж сімейним чи релігійним впливом.

Символи влади чи погрози - мітла, вибивалка для одягу, ремінь, пілососи, вантажівки, промислова техніка (екскаватори, крани), потяги, і великі будинки, що ніби нависають над головами.

Велика кількість речей виявляє потребу в стабільності і сталості емоцій.

Щодо символічного значення кольорів, то зазвичай привабливі персонажі, предмети розмальовуються в яскраві, чисті кольори, а непривабливі – у темні, брудні. Справжній колір предметів при цьому дитиною дошкільного віку не враховується. Переважання на малюнку сірих і чорних кольорів свідчить про знижений життєвий тонус, відсутність життєрадісності. Щодо якості ліній: широкі мазки, масштабність зображення, відсутність подальших накреслень, що змінювали би початковий сюжет, - ознаки впевненості та рішучості; нестійкість, змазаність, велика кількість акцентованих ліній бувають при підвищеній збудливості, гіперактивності. Штрихування, натиск свідчать про тривожність або актуальний конфлікт. Якщо заштрихований лише один персонаж, то саме з ним пов'язані тривога чи конфлікт.

\*\*\*

Але, проводячи цей тест, слід пам'ятати, що діти часто копіюють малюнки один одного - особливо, якщо малюнок товариша був високо оцінений дорослими. Вони намагаються точно скопіювати те, що їм намалювали старші друзі чи батьки, оскільки щиросердно гадають, що саме так і „потрібно малювати”.

Діти також люблять малювати ілюстрації до казок, причому персонажі мають саме „казковий”, а не „символічний” зміст. І в таких випадках булава - це саме казкова булава, а не фалічний символ. Бувають малюнки-ігри, і аркуш паперу може стати ляльковим театром або полем для битви. Також імовірно, що дитина намалює дім, в якому хотіла би жити, а навколо - емоційно привабливі для неї атрибути (людей, тварин, сонце тощо).

Виявити малюнки саме такого змісту і гатунку неважко при приведенні післямалюнкового опитування.